

بررسی دلالت‌های تربیتی آیه ۲۳۳ سوره بقره و بازتاب آن در سیره فاطمی^۱

کبری حسینی^۲

چکیده

زن محور خانواده است و تأثیر عملی و اخلاقی مادر بر فرزند بر هیچ کس پوشیده نیست اما سؤال مهم این است که آیا زنان با آمدن فرزند صرفاً وظیفه رسیدگی و نگهداری فرزند را دارند و آیا تمام وقت و انرژی خود را باید به فرزند اختصاص دهند؟ و یا اینکه می‌توانند در کنار نقش مادری، رشد و تعالی علمی و معنوی خود را نیز دنبال کنند؟

از آنجا که امروزه جامعه گرفتار آفت افراط و تفریط فراوان در این عرصه است، رهگیری این مطلب در آیات قرآن کریم و سیره معصومین ضروری می‌نماید. این نوشتار بر آن است تا با مطالعه تفسیری آیه ۲۳۳ سوره بقره، به نقش اعتدال در اعتلاء شخصیتی مادران مسلمان بپردازد و انعکاس آن در سیره فاطمی را به مطالعه بنشیند.

از حاصل این نوشتار می‌توان دریافت از منظر قرآن کریم وجود فرزند نباید آسیبی در جهت تعالی و رشد مادر باشد و مادر علی‌رغم ضرورت اهتمام به فرزند، نباید از ناحیه نقش مادری دچار آسیب و زیان گردد. این امر که از آن به اصل اعتدال یاد می‌کنیم، در سیره فاطمی بازتابی جدی دارد، چونان که حضرتش در همه ابعاد زندگی همچون نقش مادری خوش درخشید و شکوه شخصیتی زن مسلمان را به زیباترین نحو به ترسیم کشید.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، سیره فاطمی، بایسته‌های مادری، اعتدال.

۱- تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۸/۱۲ تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۱۳.

۲- دانش‌پژوه کارشناسی ارشد تفسیر و علوم قرآن جامعه المصطفی العالمیه. Aminhusseini1369@gmail.com

مقدمه

در دنیای امروزه مدرن زنان جامعه اسلامی گرفتار عناوین فریبنده مد، آزادی و تجمل‌پرستی شده‌اند، این عمل سبب شده است که معنویت در نظرشان کم‌رنگ شود و رسیدگی به فرزندان را امری بیهوده بدانند. از سوی دیگر، تعدادی از آنها که به نگهداری از فرزندانشان مشغولند، دیگر امور را رها می‌کنند و از رشد و تعالی خویشتن غافل گردند. به خاطر همین هم است که زنان جامعه هویت و هدف اصلی خود را برای رسیدن به کمال و رساندن فرزندان به معنویت گم کرده‌اند و حتی زنانی هم هستند که ادعای دوستی با اهل بیت علیهم‌السلام را دارند اما نتوانسته‌اند میان خود و حقیقت آموزه‌های وحیانی و واقعیت‌های زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ارتباطی برقرار کنند.

لذا این نوشتار بر آن است تا با تبیین دیدگاه قرآن کریم درباره قلمرو نقش مادری و جایگاه اعتدال در بایسته‌های این نقش، انعکاس این اصل را در سیره فاطمی به ترسیم کشد. در ضرورت الگو گرفتن از حضرت فاطمه زهرا (س) همین بس که در روایت شیعه و اهل سنت حضرت فاطمه زهرا، از جهات مختلف به پدرشان رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم تشبیه می‌شود و بعد از پدر و همسر خود برتر از پیامبران است. پس برای خانواده‌های دیندار بخصوص بانوان یکی از عالی‌ترین الگوهای قابل پبیا این روی حضرت فاطمه زهرا است؛ الگویی که زندگی و سیره‌شان بیانگر اوج عبودیت و دینداری است و با رفتار و گفتارشان تفسیر قرآن می‌باشند.

تحلیلی بر معنای اعتدال

لغت دانانی چون دهخدا اعتدال را حالت میانه‌رو، قصد و دوری از افراط و تفریط می‌داند هم چنین در فرهنگ عمید اعتدال حاصل مصدر و به معنای حد وسط، کاری را در پیش گرفتن و خودداری از افراط و تفریط بیان شده است. اعتدال و میانه روی ترجمه واژه وسط در زبان عربی است: «اوسط الشئ وسطه». برگزیده و منتخب هر چیزی که دارای دو طرف متساوی و یک اندازه باشد. در واقع استواری و استقامت، تناسب، توازن و افراط و تفریط نداشتن، سلامت و فساد نداشتن از لوازم چنین معنایی است. معنای لغویون با معانی وارد شده در متون دینی، بی ارتباط نیست. واژگانی چون اعتدال، وسط و حنیف نیز به این

معنا به کارفته است از این روست که در روایات اسلامی به پیروی از واژه قصد برای بیان اصطلاح اعتدال و میانه روی استفاده شده است. با این بیان و مبتنی بر دیدگاه پژوهشگران منظور از اعتدال و میانه روی در اصطلاح ثبات و پایداری بر فضیلت و استقامت در سلوک و رفتار شایسته از منظر عقل و شرع و برگرداندن آنها (امیال مختلف انسان) از افراط و تفریط به حد وسط و اعتدال است. به دیگر سخن هرگاه دستیابی به امری از نظر شرع و عقل، نیکو و شایسته باشد آن امر حاصل شود و زمانی که نبودش نیکو و احسن است، آن امر بروز نکند. بنابراین می‌توان وجود یک نوع رابطه منطقی را میان اعتدال و اصلاح ادعا کرد، به این مفهوم که هر کار معتدلی صالح و درست است و هر کار غیر معتدلی، فاسد است و نیاز به اصلاح دارد. (فلاح، ۱۳۹۳، ۷۳)

۱. بررسی قرآنی جایگاه اصل اعتدال در بایسته‌های مادری

یکی از مهم‌ترین آیاتی که در قرآن کریم به قلمرو نقش مادری می‌پردازد و ابعاد و کیفیت آن را بیان می‌سازد، آیه ۲۳۳ سوره بقره است:

«وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَ عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْرِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ».

در این آیه شریفه که به آیه رضاع معروف است، محور سخن رسالت مادر در شیردهی فرزند و رسالت پدر در کفالت احوال مادر است تا فرزند به سرانجام رسد و به لحاظ رشدی کامل شود.

ولی آنچه محل تأمل است، فرازی است که پس از بیان رسالت مادر و پدر در آیه شریفه به حالت عبارت معترضه بیان گردیده است: «لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ».

در این فراز خداوند متعال نخست معلوم می‌دارد که اگرچه وظیفه پدری و مادری برعهده پدر و مادر است، ولی قلمرو این تکلیف، قلمرو وسع و توان فرد

است و نمی‌توان فوق توان فرد از وی انتظاری داشت. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ج ۲/۲۴۰)

واژه «وسع» در اصل لغت از ریشه «وَسَعَ» به معنای فراخی و گشایش است که بر توان و طاقت فرد دلالت دارد و در این آیه با تقیید تکلیف به آن، کلفت و سختی تکلیف به گشایش بدل می‌گردد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳/۳۰۳) لذا اولاً قلمرو تکلیف مادری توان اوست و نه فراتر از آن. ثانیاً همین تکلیف نیز نباید موجب اضرار به وی گردد: «لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا».

بنا بر دیدگاه نحوین در این عبارت، حرف لاء، حرف نهی و فعل تضارّ، فعل مجهول و کلمه «والده» به معنای مادر، نائب فاعل فعل «تضارّ» و حرف «باء»، با سببیت و جار و مجرور متعلق به فعل تضارّ است (ابن عاشور، ۱۴۲۳ق: ج ۲/۴۱۳؛ صافی، ۱۴۱۸ق: ج ۲/۴۸۹) که در نتیجه آن معنای عبارت چنین می‌شود: «نباید مادر به واسطه فرزندش متضرّر شود».

البته برخی دیگر حرف «باء» در این عبارت را حرف الصاق تعدیه فرض و ولد را مفعول دانسته و معتقدند معنای آیه این است که فرزند نباید از ناحیه مادر آسیب ببیند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰: ج ۲/۱۸۸)، ولی:

اولاً این معنا با سیاق آیه سازگار نیست، زیرا آیه درصدد بیان تکلیف پدر و مادر و قلمرو این تکلیف است و می‌خواهد بار تکلیف را بر ایشان سبک گرداند. ثانیاً روایات متعدد در ذیل این آیه گویای این مطلب‌اند که مقصود از این عبارت، متضرر نشدن پدر و مادر از ناحیه فرزند است. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ج ۳/۴۰۴؛ ابن عاشور، ۱۴۲۳ق: ج ۲/۴۱۳)

لذا مراد از این عبارت این است که نه تنها قلمرو تکلیف مادری ظرف وجودی اوست، بلکه نقش مادری نباید موجبات اضرار به او را فراهم آورد. این حکم گرچه در آیه رضاع بیان شده و ممکن است گفته شود صرفاً مربوط به همین حیطة از نقش مادری است، اما نیک می‌دانیم که مورد صدور مخصص حکم عام نیست و این حکم در ظاهر عموم دارد.

ضمن اینکه جایی که خداوند متعال در امر با عظمت رسالت، مکرراً خطاب به رسول هشدار می‌دهد که دامنه تکلیف خطیر رسالت دامنه محدودی است که بیش از آن نباید خود را به کلفت و محنت بیاندازی و از مصالح خویش باز

بمانی و جان و نفس خویش را به خطر اندازی: «لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (شعراء/۳)، دیگر درباره رسالت پدری و مادری نیز وضعیت معلوم است. لذا به نظر می‌رسد براساس سیره تربیتی قرآن کریم، گرچه رسالت مادری رسالتی بس مهم و خطیر است، ولی نباید مادر به واسطه این نقش متضرر شود و وجود فرزند آسیبی برای وی قلمداد گردد و یا از ناحیه فرزند توسط پدر آسیب ببیند. باتوجه به اینکه حکم کلی آیه مطلق ضرر را نفی می‌کند، شامل انواع ضرر از جمله خسارات روحی و زیان‌های معنوی نیز می‌گردد. از آنجا که بسیاری از مادران خانه‌دار در جامعه کنونی به بهانه تربیت فرزند از رشد و تعالی معنوی و روحی خویش باز می‌مانند و تربیت فرزند را یکسره جایگزین تربیت نفس خویش می‌کنند، می‌توان این خسران و زیان را مصداقی از حکم کلی آیه دانست و غفلت از رشد شخصیتی و معنوی خویش و اضرار به نفس به بهانه تربیت فرزند را مردود قلمداد کرد.

از این رهنمود قرآن که به طور کلی بیان شده است، به اصل اعتدال یاد می‌کنیم. بدین معنا که مادر هم باید به حدود وظایف خویش پایبند بوده و در برابر آنها کوتاهی نکند و هم باید خویشتن خویش را از یاد نبرد و بداند نقش مادری به معنای حذف روحی و فیزیکی مادر از عرصه زندگی نیست و اضرار به خویش خوشایند قرآن نمی‌باشد. چونان که گفتیم حتی قرآن کریم درباره وظیفه مهم‌تر رسالت نیز به پیامبر اکرم ﷺ همین رهنمود را دارد و علی‌رغم تأکید فراوان بر امر رسالت و وظیفه انذار و تبشیر، از وی می‌خواهد خویش را از یاد نبرد و به هلاکت نیندازد.

ضمن اینکه اساساً کودکان شایسته درامان مادرانی تربیت می‌شوند که در کنار تربیت فرزند، از رشد و تعالی خود نیز غافل نبوده و در تعالی شخصیتی خویش کوشیده‌اند تا الگویی هرچه بهتر برای فرزندان خویش باشند.

۲. انعکاس اصل اعتدال در سیره فاطمی

۲.۱. اصل اعتدال و تربیت فرزندان

حضرت فاطمه زهرا (س) هیچگاه با تمام فعالیت‌هایی که داشتند تربیت و رسیدگی به فرزندان را نادیده نمی‌گرفتند و بر زنان نیز لازم است که با الگوگیری

از حضرت فاطمه زهرا (س) برای رشد و شکوفایی فرزندان تلاش کنند و تربیت را با تزکیه و تهذیب نفس همراه کنند یعنی همان علم و تقوای مادر می‌تواند با تربیت انسان‌هایی صحیح ارزش‌های انسانی را در یک جامعه بیافریند و یا بالعکس اگر خود تربیت شده و مهذب نباشد دامنش مبدأ شر و تربیت کودکان فاسد و ناپسند خواهد بود.

درس محبت درخانه حضرت فاطمه زهرا به طور کامل ارائه می‌شد. آن حضرت که خود از سرچشمه محبت و عواطف رسول خدا ﷺ سیرآب شده و قلبش کانون محبت به فرزندان بوده و در این جهت نیز وظیفه مادری خود را به بهترین شکل انجام می‌داد. توجه به شخصیت بخشی فرزندان و ایجاد اعتماد به نفس در آنها کاملاً در سیره حضرت مشهود است. حضرت فرزندان را به یک چشم می‌نگریست و رفتار شان با تمام فرزندان به عدالت بود و هیچگاه بعضی از آنها را به بعضی ترجیح نمی‌داد که این کار یکی از موجبات عقده حقارت است. چنانچه در سیره حضرت داریم که درباره خوشنویسی خط امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام خود نظر نمی‌داد تا مبادا خاطر آنها رنجیده شود و برای داوری آنها را به یک مسابقه تشویق می‌کردند و با این کار حس اعتماد به نفس را در آنها بالا می‌برد او هرگز به فرزندانش پرخاش نمی‌کرد و در مقابل فرزندان سراپا ادب بود و عالی‌ترین و شایسته‌ترین درس‌ها را با بیانی گرم و سرشار از مهر و صفا به آنان می‌داد. (کرمی فریدونی، ۱۳۸۲، ص ۵۸۲) و ارزش‌های دینی و اخلاقی را در عمل به آنها می‌آموخت حتی آنگاه که برای کودکان لالایی می‌خواند یا با آنها بازی می‌کرد در قالب شعر به تربیت روحی و پرورش جسمی آنها می‌پرداخت بعنوان نمونه به امام حسن علیه السلام چنین خطاب می‌فرمود:

اشبه اباک یا حسن و اخلع عن الحق الرّسن
واعبد الها ذامنن و لاتوال ذالاحسن

یعنی حسن جان، مانند پدرت باش و ریسمان را از گردن حق بردار خدای احسان کننده را پرستش کن و با افراد دشمن و کینه توز دوستی مکن و آن گاه که امام حسین علیه السلام را نوازش می‌کرد چنین می‌فرمود:

انت شبیه بأبی لست شبیه بعلی

یعنی تو به پدرم شبیه هستی و به علی شبیه نیستی حضرت علی علیه السلام این سخنان

را می‌شنید و می‌خندید. (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ۱۵۰) حضرت فاطمه زهرا (س) از همان کودکی با فرزندانش بازی می‌کرد و به بازی بچه‌ها توجه خاصی داشتند و همین امر موجب شادابی و نشاط روز افزون آنها شود. همچنین به آمد و شد فرزندان و حضور و غیاب آنها توجه زیادی داشتند، مراقب تمام حرکات و سکنت آنها بودند و عطوفت و مهر مادری را به حد کمال درباره فرزندان داشتند و محبت حضرت به قدری بود که در لحظه‌های پایانی عمر خود سخت نگران حال فرزندان بود و برای اینکه فرزندان از محبت مادرانه محروم نمانند به حضرت علی علیه السلام پیشنهاد داد که کسی را به همسری برگزیند که بتواند از عهده این امر مهم برآید. (نجفی، ۱۳۷۷، ۲۳۷)

۲.۲. اصل اعتدال و سلوک بندگی

همانطور که در سیره حضرت می‌بینیم حضرت در کنار نقش مادری، به عبادت و ارتباط با خدا اهمیت ویژه‌ای می‌دادند. چونانکه حضرتش که در دامان وحی تربیت یافته و نماد عفت و حیا است کامل‌ترین بانوی بانوی عالم است و می‌توان ایشان را بارزترین الگو قرارداد.

سراسر زندگی حضرت فاطمه زهرا (س) بیانگر توجه حضرت به امور دینی و معنوی است. اموری که رابطه او با خدایش را مستحکم می‌کند عبادت حضرت فاطمه زهرا که حسن بصری می‌گوید: در این امت عابدتر از حضرت فاطمه زهرا (س) ندیده‌ام آنقدر به نماز و عبادت ایستاد که پاهایش ورم کرد. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۴۳/۸۴؛ مناقب ابن شهر آشوب ج ۳ ص ۱۱۹)

سراسر زندگی حضرت فاطمه زهرا (س) گواهی صادق بر زهد اوست و ثروت و زرق و برق دنیا در نظرش حقیر جلوه می‌کرد و اگر درآمدی بدست می‌آمد تهیدست را بر خود مقدم می‌دید و همواره به فکر رفع مشکلات نیازمندان بود و برای امور آنان دعا می‌کرد امام صادق علیه السلام فرمودند: از امام حسن نقل است که می‌فرمایند: شب جمعه‌ای مادرم به رکوع و سجود تا سپیده دم صبح مدام دعا می‌کرد او مردان و زنان را با نام و نشانی فراوان دعا می‌کرد ولی برای خود دعا نکرد عرض کردم مادر جان! چرا برای خودمان همان گونه که برای دیگران دعا کردی دعا نمی‌کنی پاسخ داد: اوّل همسایه بعد اهل خانه. (مجلسی،

۱۳۷۹، ۹۲۸) این روایت نشان دهنده تدبیر حضرت فاطمه زهراست که با وجود فرزندان مدام با نماز و قرآن مانوس بوده است.

نمونه دیگری از فضیلت حضرت فاطمه زهرا (س) دوری از نامحرمان است به طوریکه می‌فرمایند بهترین چیز برای زنان آن است که مردان را نبینند بهتر است که زنان برای حفظ ارزش‌های خود و جامعه و تقویت عفاف و پاکی بی‌جهت خود را در معرض دید نامحرم قرار ندهد وگرنه بیرون آمدن زنان مادامی که سبب انجام کار حرامی نشود اشکالی ندارد. (بهاروند، ۱۳۸۸، ۳۶)

۲.۳. اصل اعتدال و همسرداری

حضرت فاطمه زهرا هرگز وجود فرزند را بهانه برای انجام کارهای منزل نکرد ایشان در رابطه با همسر و انجام امور روزمره نمونه‌ای بارزی است ایشان وظایف زندگی را با حضرت علی علیه السلام تقسیم کردند به طوری که انجام کارهای بیرون با امام علی علیه السلام و کارهای منزل با حضرت فاطمه زهرا بود. ایشان تمام کارهای منزل که شامل پخت و پز، تمیز کردن منزل، تهیه نان، آسیاب کردن، شستشو و... را به تنهایی انجام می‌دادند این امر موجب شادمانی حضرت زهرا می‌شد چرا که معتقد بود روحیه زنان با کار خانه مناسب است این یک آموزه مهم به زنان جامعه امروز است که به جای به دست آوردن آرامش در خانه به بیرون کشیده شده‌اند. از دیگر خصوصیات حضرت فاطمه زهرا (س) این بود که ایشان رازدار خوبی بود به طوری که اتفاقات و مشکلاتی که در خانه اتفاق می‌افتاد را محفوظ نگه می‌داشت و شکایت آنها را نزد کسی نمی‌کرد ایشان در تمام مراحل زندگی در کنار امام علی علیه السلام بودند و در مشکلات یاری رسان آن حضرت می‌شدند. (تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن ج ۳ ص ۳۳)

از حضرت علی علیه السلام نقل است که ایشان می‌فرماید: فاطمه به قدری با مشک آبکشی کرد که بر سینه‌هایش اثر گذاشت و به قدری با آسیاب دستی آرد کرد تا دست‌هایش مجروح شد و آنقدر خانه‌روبی کرد و برای پخت و پز آتش زیر دیگ نهاد که لباس‌هایش گردآلود و دودی گردید و در این امور زحمت زیادی و رنج بسیار به او می‌رسید. (بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۱، ۱۸۷، ۲۲)

۲.۴. اصل اعتدال و فعالیت‌های سیاسی

حضرت فاطمه زهرا (س) که در محیط خانه مایه آرامش همسر و فرزندان بودند علاوه بر آن بزرگ‌ترین حامی و اصلی‌ترین پشتیبان ولایت الهی بودند به مسائل سیاسی و اجتماعی مربوط به خلافت امام علی علیه السلام بی‌تفاوت نبودند و معتقد بودند بی‌تفاوتی در قبال آنچه در جامعه می‌گذرد بخصوص در زمینه‌های وضعیت سیاسی و اجتماعی و حقوق عمومی دور از روش و بینش اسلامی است. پس از رحلت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که خلافت غصب شد و فدک را از او گرفتند و سنت‌های جاهلی جان گرفت و مردم خدمات و زحمات پیامبر را از یاد بردند حضرت زهرا (س) برای اثبات حق ولایت و مبارزه با انحرافات گاهی شب‌ها به همراه حضرت علی علیه السلام به خانه مهاجران و انصار می‌رفتند و در حمایت از ولایت، توصیه‌ها و وصیت‌های پدرشان را به یاد می‌آوردند و آنها را برای دفاع از حق فرامی‌خواندند خط سیاسی حضرت فاطمه زهرا (س) بسیار روشن بود. (مجلسی، ۱۳۷۸، ۱۱۶۹)

در امر به معروف و نهی از منکر که وظیفه همه انسان‌هاست و در قرآن کریم آمده: «والمؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض بامرون بالمعروف و ینهون عن المنکر» (توبه/۷۱) حضرت فاطمه زهرا (س) به شیوه‌های مختلف در مقابل آنها ایستادگی کرد.

فعالیت اجتماعی دیگر حضرت فاطمه زهرا (س) تعامل با مردم و پاسخگویی به سؤالات بانوان بود به طوریکه مرجع علمی و فکری برای زنان مدینه بود. (تفسیر منسوب به امام حسن عسکری، ۱۴۰۹، ۳۴۰) ایشان به علم‌آموزی تأکید بسیار داشتند به طوری که حسنین را به مسجد می‌فرستادند تا هرچه را که پیامبر می‌فرمودند را برایشان بازگو کنند.

۲.۵. اصل اعتدال و رشد شخصیتی

از منظر سیره فاطمی، یک مادر مسلمان بخشی از زمان خود را برای رشد و تعالی شخصیتی خود می‌گذارد و در این مسیر از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کند. سیره فاطمی و تعالی شخصیتی حضرت زهرا (س) گواه بر همین حقیقت است. خطبه فدکیه فاطمه، ترسیمی کامل از کمالات انسانی یک زن فرهیخته است،

چونانکه وقتی فاطمه لب به سخن می‌گشاید، گویا رسول الله ﷺ سخن می‌گوید و از رهگذر احاطه علمی کامل بر آیات، چنان خلیفه قوم جهالت زده را مقهور می‌سازد که وی اینگونه ناگزیر به اعتراف است: «صدق الله و رسوله و صدقت ابنته انت معدن الحکمه و موطن الهدی و الرحمه و رکن الدین و عین الحجه».

(مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲۳۲/۲۹)

نیز بلاغت کلام این بانوی فضیلت‌مند، چونان گویا و گیراست که ادیبان در شیوایی گفتار حضرتش مانده‌اند.

آن حضرت، نه تنها خود اینگونه است، بلکه دخترش را نیز به سان خود تربیت می‌کند و کنیزان و شاگردان خویش را نیز اینگونه می‌پرود، چونانکه تاریخ گواه بر حماسه خطبه زینب در کوفه است و کمالاتی که از فضّه و امّ ایمن در مطاوی صفحات تاریخ جاری است، کمالات بانوی مسلمانی را به ترسیم می‌کشند که در مکتب فاطمه تلمذ کرده‌اند.

نتیجه

از منظر قرآن کریم، قلمرو نقش مادری محدود به ظرف وجودی مادر است و نیز همین نقش محدود نیز نباید موجب اضرار به مادر و مانع تعالی و بالندگی شخصیتی وی گردد. به تعبیر دیگر رعایت اصل اعتدال در ایفای نقش مادری پیام دریافتی از رهنمود وحی است که در سیره فاطمی نیز بازتاب جدی دارد. فرزندان صالح تربیت می‌شوند که مادرانی صالح داشته باشند و مادرانی می‌توانند صالح باشند که به تأسی به سیره فاطمی، براساس اصل اعتدال، بخشی از زمان خود را به رشد شخصیتی و عبودی خویش اختصاص دهند و غیر از تربیت فرزندان، حیات خویش را نیز از یاد نبرند.

زنانی می‌توانند نمونه باشند که در فرزندداری، همسرداری، امور خانه و برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و شغلی خود اعتدال را رعایت کنند.

فهرست منابع

• قرآن کریم.

۱. ابن عاشور، محمدطاهر، (۱۴۲۳ق)، تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر، بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
۲. انصاری، عذرا، (بی-تا)، جلوه های رفتاری حضرت فاطمه زهرا، چاپ هفدهم، مؤسسه بوستان کتاب.
۳. اسماعیلی یزدی، عباس، (۱۳۸۵)، مام فضیلت-ها، انتشارات مسجد جمکران.
۴. بهاروند، رفتارهای سیاسی و اجتماعی حضرت فاطمه زهرا، ماهنامه پیام زن، شهریور ۱۳۸۸ شماره ۷
۵. بروجردی، آقا حسین، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعۀ)، انتشارات فرهنگ سبز، تهران ج 22، 1386
6. تاج لنگرانی، محمدمهدی، (۱۳۸۶)، اخلاق حضرت فاطمه-زهرا، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.
7. تفسیر منسوب به امام حسن عسکری، ۱۴۰۹، قم، مدرسه امام مهدی
8. جوادی آملی، عبدالله، فاطمه(س) اسوه بشر، ناشر اسراء، ۱۳۹۸
9. صفری، فاطمه، (۱۳۷۴)، الگوی اجتماعی پایگاه و نقش زن مسلمان، چاپ چهارم، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
10. صافی، محمود، (۱۴۱۸ق)، الجدول فی اعراب القرآن، دمشق: دارالرشید.
11. طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیرالقرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
12. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، مجمع-البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصرخسرو.
13. قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن.
14. کرمی فریدونی، علی، سیما و سیره پیامبر(ص)، انتشارات دلیل ما، قم، ۱۳۸۲
15. فلاح، محمد جواد، جایگاه اعتدال و میانه روی در سبک زندگی از دیدگاه اهل بیت، سیاست متعالیه، ۱۳۹۳، سال دوم، شماره ششم
16. موسوی گرمارودی، ابوالفضل، (۱۳۸۸)، بانوی بانوان، چاپ هفتم، قم: دلیل ما.
17. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحارالانوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

۱۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، مترجم: نجفی، محمد جواد، زندگانی حضرت زهرا علیها السلام (ترجمه جلد ۴۳ بحار الأنوار) / ترجمه نجفی، ۱۳۷۷، ناشر اسلامیة، تهران، چاپ اول
۱۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، زندگانی حضرت زهرا علیها السلام (ترجمه جلد ۴۳ بحار الأنوار) ترجمه روحانی، ۱۳۷۹، تهران، انتشارات مهام، چاپ اول
۲۰. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، مترجم علی دوانی، مهدی موعود (ترجمه جلد ۵۱ بحار الأنوار)، ناشر اسلامیة، تهران، ۱۳۷۸